

FÜGGELEK.

MAGYARORSZÁG ÖSSZEFOGLALÓ LEÍRÁSA.

1. Fekvés. Határok. Terület. Hegy- és vízrajz. Égalj.

Fekvése. Hazánk a keleti félgömbön, Európa szívében, az északi szélesség 44° és $49\frac{1}{2}^\circ$ s a Greenwich-től számított keleti hosszúság $14\frac{1}{2}$ és $26\frac{1}{2}$ fokai közt fekszik. Hegyrajzi, földtani és égalja tekintetben mintegy külön helyet foglal el Közép-Európa között.¹ *Külső alakjára nézve* meglehetősen egyseget alkot, mely egyetlen egy hatalmas folyam, a Duna medencéje körül helyezkedik el. Az országnak úgyszólván valamennyi folyója a Dunába ömlik, mely viszont az ország hegyes, dombos és sík vidékeit fűzi egymáshoz. Egyrészt ez a folyón emberemlékezet óta szolgál közlekedési vonalul, másrészt természetes kapocs gyanánt köti össze hazánkat nyugati, keleti és dél Európa országaival és népeivel. Azt a hol szétválasztó, hol összekötő közvetítő szerepet, melyet a Nyugat és Kelet mesgyéjén fekvő hazánk évszázadokon át játszott, voltaképen az ország földrajzi fekvése jelölte ki számára.

Határai és szomszédjai. Nagyjából hosszú hegygerincek és folyók, vagyis *természetes határok* választják el a szomszédos országoktól. A Kárpátok roppant öve rekeszti el északnyugaton, északon és északkeleten Ausztria császárságtól, délkeleten pedig Románia királyságtól; a Duna medre és a Dunába siető Száva vize a szerb királyságtól; a Száva, meg a Kapellalánc kopár gerince Boszniától; a Velebit lánc és a Quarnero-öböl pedig Dalmácia és Isztria (vagyis Ausztria) felől vet határt. Azonban a Quarnero-öböl sarkától kezdve fel a Dunáig s tovább nincsenek Ausztria felé folytatólagos természetes határaink. (Lajta és Morva csak kisebb területen jelölik a határvonalat). Ebből a körülményből magyarázható meg, hogy nyugaton határunk sokáig ingadozott és hogy itt nyugaton — Dunántúl — érinkeztek öseink leghamarább és legbensőbbben a szomszéd németekkel; itt sajátították el legelőször

¹ Cholnoky Jenő, Magyarország földrajzi fekvése. Földr. Közlemények 1906. dec. füzet.

a keresztény hitet és a műveltség csiréit. Másrészt azonban nyugat felől fenyegette önállóságunkat a német császárok beavatkozása; Bécsből foglalta el a Habsburgok családja a magyar trónt; Bécs befolyásolta századokon át hazánk politikai és anyagi fejlődését és most is a fejedelem személye és többrendbeli közös ügy köt bennünket Ausztria országaihoz.

A Kárpátok széles öve egyébiránt nem áthághatatlan határvonal. Gerincein hágók vezetnek keresztül, melyeken egykoron Honfoglaló Árpád és népe költözködött be az országba, kiknek nyomait utóbb tatárok, ruthének, lengyelek és oroszok követték. Viszont ezek a szorosok tették lehetségessé, hogy már Árpádházi királyaink, később pedig az Anjouk a Kárpátok északi lejtőjén több ízben mellékországokat szereztek. — A *déli határok* sem választották el hazánkat tökéletesen a Balkán félsziget országaitól; hiszen a félsziget északi felén levő folyamvölgyek egytől-egyig a Duna felé nyílnak és megkönnyítették királyainknak (különösen Nagy Lajosnak és a Hunyadiaknak) dolgát, a midőn főhatóságukat ezen országok fölé is kiterjesztették. Másrészt azonban bizanci és török császárok is felhasználták a déli határvonal réseit arra, hogy hazánk földjére tereljék át támadásaik és hódításaik színhelyét.

Terület. Magyarország területe kerek számban 324,851 □ kilométer.¹ Nagyságra nézve az ország Európa országai között a hatodik helyen foglal helyet. Csak Oroszország, Svéd-Norvég-, Német-, Francia- és Spanyolország nagyobbak.

Hazánk közjogilag három részből áll: 1. a tulajdonképeni Magyarországból (a vele végleg egyesített Erdéllyel), 2. Horvát- és Szlavonországból, 3. Fiume kikötővárosból és a magyar tenger mellékből. Ezeket együttvéve a magyar szent korona országainak nevezzük.

Felülete. Hazánk felszíne változatos képet tár elénk. Szívét, közepét a 109,478 □ km-nyi Nagy Alföld foglalja el,² egy harmadát (Dunántúl) részben róna, részben hullámos domb- és hegyvidék borítja; északon pedig és a délkeleti felföldön magas hegyek köszöntenek felénk.

Síkságok. Maga a Duna két nagy medencét alkot, melyeket egyrészt a Kárpátok, másrészt az Alpok nyulványai határolják; a két medencét pedig a Magyar Közép-hegység lánczemei választják el egymástól.

¹ Penck bécsi egyetemi tanár (a bécsi akadémiai jelentései 1889. 6. 1. szerint) 325,323 □ km-re számította ki hazánk területét.

Még egy más pont is szemügyre veendő. Határvonalunk a legújabb időig két helyen ingadozott; így Dévény közelében, ahol az egyik Dunasziget vitás terület; továbbá a Magas-Tátra északi tövében fekvő Halas-tó környékén. Ezt az utóbbit azonban külön bizottság 1902. szept. Galiciának ítélte oda.

² Balogh M. tanulmánya szerint (Földr. Közlem. 1903.).

A felső, a pozsonyi medence, vagyis a kis magyar Alföld, Pozsonytól Komáromig a Duna mindkét partján terül el. A Közép-hegységen való áttörése után a Duna a nagy magyar Alföldre lép, mely azonban nem tökéletes, végtelen róna. Földje eléggé változatos; hol zsiros termőföld, hol futó homok, hol süppedékes nádas, hol pedig rét és legelő.

Hegyeink három fő rendszerbe tartoznak: Ezek 1. a *Kárpátok*, 2. az *Alpok* rendszere, 3. e két hegrendszer között középső tag gyanánt fellépő *Magyar Közép-hegység*. A Kárpátokat és az Alpokat a Duna választja el egymástól.

A *Kárpátok*, melyeknek hatalmas, 170 km hosszú félköre valóságos határbástyaként fogja körül észak, meg kelet felől hazánkat és északon, a Magas-Tátrában érik el a legnagyobb magasságát (2663 m.). Leghatalmasabb gerincemelkedésük azonban a délkeleti felföld déli határláncában észlelhető (a Fogarasi-alpokban). Magát az erdélyi felföldet mind a négy világtáj felől mint valami fellegvárat magas párkány hegyláncok veszik körül.¹

A Dráva és a Duna közötti, dunántúli vidéken az *Alpok* nyulványai ölenek szemünkbe, úgymint 1. a határon a Rózália- s a Lajtahegység, 2. a középben a Balatonmelléki hegység, továbbá a Bakony, Vértes és a Pilisi-csoport, 3. a somogyi dombvidék és az elszigetelt Mecsek.

A Bakony, Vértes és a Pilisi-hegység láncja a Duna áttörése után a Cserhát-, Mátra- s Bükkhegységben leli folytatását és együttesen a *Magyar Közép-hegység* néven ismeretes.

A *Dráva és a Száva között* keletre vonuló földszalagon a krajnai Alpokból kiágazó láncszemek észrevehetőek, mint: a Macel, Iván és Papuk; mint keletre előretolt előörs a szőlőkertekben gazdag Fruska-gora (szerémi hegység, Vrdnik) nevezendő.

Sokkal magasabb és zordabb a *Száva és a Tengerpart között*, az Alpokból elágazó, délkeleti irányban haladó *Karszt-hegyvidék*, az ország legkietlenebb vidéke. (Velebit, Kis- és Nagy-Kapella).

¹ A *Kárpátok* hegrendszerre csoportok és részek szerint.

a) *Ész. nyug. felföld*: Kis-Kárpátok, Morva-határhegység, Beszki-dek és Babiagura; Kis-Fáttra, Nagy-Fáttra és lipitói Magura; a Magas-Tátra hegytömege, Alacsony-Tátra, Szepes-gömöri-Érchegység, Osztrovszki-Vepor és a Magyar Érchegység.

b) *Ész. kel. felföld*: Eperjes-tokaji-hegylánc: az Erdős-Kárpátok (keleti Beszki-dek); a Vihorlát-Gutin-hegylánc.

c) *Délkeleti felföld*: a) Ész. határhegység (Gutin és Radnai havasok); b) Keleti határláncolat; c) Déli határlánc (fogarasi Alpok; Retyezát) és a Délmagyarországi-hegyvidék; d) nyugaton: erdélyi Érchegység; Biharhegység; e) északnyugat felé: Meszes s a Bükkalja. Erdély belsejét a Hargita s a Szamos-, Maros- és Küküllőmenti-láncok ágazzák be.

Folyóvizeink (számra nézve 600) a Keleti-tenger rendszerébe tartozó Poprád és Dunajec kivételével egytől-egyig a Dunába sietnek és ilyformán a Fekete-tenger vízkörnyékéhez számítandók. Maga a Duna mintegy 1000 km. hosszan hőmpolyóg hazánkon végig és mindenütt hajózható. Főbb mellékfolyói: 1. a Morva, Vág a Nyitrával, Garam, Ipoly és a *Tisza*, mely egymaga majdnem másfélszer hosszabb, mint a Duna magyarországi szakasza, 2. a Lajta, Rába, Kapos, Dráva és Száva (a Kulpával). Az északkeleti és a délkeleti felvidék vizei közvetlenül a *Tisza*, közvetve pedig szintén a Duna vízkörnyékéhez tartoznak (a Sajó a Hernáddal, a Szamos, a hármas Körös, a Maros, Béga és Temes). Hazánk folyóvizben legszegényebb része a Duna és Tisza közötti, fátlan Alföld északi fele és a kopár Karszt. (Mocsár- és tócsában azonban az Alföldön nincs hiány). Folyóink nincsenek kellőképen szabályozva, nincsen eléggé mély medrük, esésük pedig csekély, a minék következményei a gyakori áradások. Legrakoncátlanabb e tekintetben a Tisza és mellékfolyói. E bajokon a mérnökök szabályozással és ármentesítéssel igyekeznek segíteni. Magát a Dunát Széchenyi István kezdeményezése óta folytonosan szabályozzák. Az utolsó évtizedekben a csallóközi szakaszban (Pozsonytól Gönyőig) és a Vaskapuban gondoskodott a kormány nagy költséggel biztosabb vízi útról.

Tavak. A síkságon levő *tavak* között a nagy, bár sekély *Balaton* és a lecsapolás folytán újra kiszáradni készülő *Fertő* említendők. Egész más jellegűek a Kárpátok vadregényes vidékein található mély tengerszemek. (Csorbai- és Felkai-tó.) Hasonló tengerszemek kéklenek a horvát Karsztban is, Plitvica környékén. A *mocsarak* száma lecsapolás folytán apadó félben van. (Hanság, Ecsedi láp, alibunári mocsár, Sárrét, Súr, mind meg annyi búvóhelye a vízi madaraknak. Hajózható *csatornával* csak egygyel rendelkezünk: a Ferenc-csatornával.

A *tenger* csupán 150 km. hosszan mossa partjainkat.

Éghajlat. Hazánk a mérsékelt klíma övébe esik és nagyjában véve mindenütt meg lehet különböztetni a négy évszakot; mind a mellett éghajlatunkat nem mondhatjuk kedvezőnek. A főbaj az, hogy az ország legnagyobb részében, de különösen az Alföldön, a *szárazföldi klímával* együtt járó nagy égalji különbségek és hirtelen átmenetek látogatják hazánkat. Kemény, zord télre rendszeren nyomban nyári hőség szokott következni, míg enyhe tavaszt sok helyen alig ismernek. De az Alföldön nemcsak a téli és nyári égalj, hanem (nyáron) még a nap és az éj hőmérséklete között is *nagy az ellentét*, a mi sem az ember egészségére, sem a növényzetre nem előnyös. A májusifagyok is gyakori csapásai országunknak. *Tengeri klímája* csakis Fiumének és a tengerparti városoknak van, a hol a tenger befolyása alatt mind a hőség, mind a hideg megszeliül és

mind a kettő könnyebben elviselhető. — *Esőből* az erdős hegyvidéknek jut legtöbb, míg a róna az áldásthozó esővízben heteken át szükölködik. — A *szelek* között leggyakoribb a száraz északi és a többnyire esőt hozó nyugati szél. A tengerpart szelei közül a hideg bóra s a tikkasztó (déli) sirocco említendő.

Hazáuk lakosai.

Népességre nézve hazánk az 1901. jan. 1. megejtett népszámlálás adatai szerint a 8. helyet foglalja el az európai államok között; lakik benne a katonaságot beleértve 19.254.559 ember, a mi az utolsóelőtti, 1890. végén megejtett számlálás eredményéhez képest 9·96% szaporodást jelent. Jelenleg 19 és $\frac{1}{2}$ millióra becsülik az ország lakosságát. — Ha az ország minden vidéke egyformán volna benépesítve, akkor 1□ kilométeren 59 ember lakna; csakhogy a lakosság termékeny vidéken és oly városokban, hol a kenyérkereset biztosabb és könnyebb, sűrűbben lakik, mint oly vidékeken, ahol a megélhetés nehezebb. A legsűrűbben lakott vidékek: Horvátországban Varasd vármegye, az anyaországban Pest és Csanád, továbbá Esztergom és Sopron vármegye,¹ ellenben Dunántúl, az északnyugati vármegyékben és a Tisza jobb partján a lakosság gyér. Leggyérebb Erdély hegyes, zord szélein (Csik, Beszterce-Naszód). Két főbaj zsibbasztja a lakosság szaporodását: a nagy gyermekhalandóság és az egyre sűrűbb kivándorlás.²

Nyelv és nemzetiségek. Hazánk valamennyi lakosa a magyar nemzet tagja; azonban származásra, nyelvre, valamint vallásra nézve nagyon különböznek egymástól.

Anyanyelvre az 1901. év elején így oszlott meg a lakosság:

Magyar	8.742,000	Horvát	1.678,000
Oláh	2.799,000	Szerb	1.052,000
Német	2.135,000	Ruthén	429,000
Tót	2.019,000	Egyéb anyanyelvűek	397,000

a) Nyelvre nézve tehát 8.742,000 lakos magyar. Magában az anyaországban a magyar népelem meghaladja az abszolút többséget (51·4%). Magyarok foglalták el és alapították ezt az országot, melyet ezer éven keresztül ezer veszélyvel szemben meg is védelmeztek, Művelődésre nézve is első sorban állanak a többi nemzetiségek között: őket illeti meg tehát a vezérszerep. Ősi foglalkozásuknak megfelelően túlnyomó számban

¹ Az ország hat legnépesebb városa:

Budapest	732,000 lakos	Debrecen	75,000 lakos
Szeged	102,000 "	Pozsony	65,000 "
Szabadka	82,000 "	Hódmezővásárhely	60,000 "

² 1906-ben 239,000 ember hagyta el hazánkat.

még ma is a mezőgazdaságra alkalmas két Alföldön és a dombos dunántúli vidéken élnek tömegesen.

Az ország szívet elfoglaló magyarságot *más nemzetiségek* övezik körül, a melyek többnyire az ország dombos, hegyes szélein találhatók sűrűbb tömegekben. Ilyenek fejszám-szerinti sorban:

b) A szlávok, akiket (a Dunától számítva) északi és déli szlávokra szoktuk felosztani.

Az *északiakhoz* számíttatnak: *a) a tótok* (vagy szlovákok 11·1%). Ivadékai a honfoglaláskor már itt lakó szlávoknak és későbbi cseh (huszita) és morva bevándorlóknak; laknak az ország északnyugati felföldjén Pozsony vármegyétől kezdve Ung vármegyéig és itt-ott a nagy Alföldön (Békés és Csanád vármegyében); *b) a ruthének* vagy *rusznyákok*, másként *kis oroszok*, (2·2%), kik tömegesen Nagy Lajos király alatt költöztek az északkeleti felvidékre, a hol még ma is Szepes vármegyétől kezdve eleintén keskeny, majd széles övben egészen Máramaros keleti széléig laknak.

A *déli szlávokhoz* (13·12%) tartoznak: *a) a horvátok* (8·7%) Horvátország és Szlavóniában, utódai a Heraklius görög-keleti császár által betelepített horvátoknak. Szent László hódítása óta a magyar szent korona alattvalói; *b) a szerbek (ácok)*, (5·5%), kiknek ősei már Brankovics deszpota napjai és különösen a rigómezei csata óta érkeztek mint menekülők hazánkba. Hunyadi Mátyás korában Kinizsi Pál telepített be közülük egy nagyobb rajt; végre pedig 1690—91-ben Csernovics Arzén érsek vezetése alatt vagy 40,000 család menekült a török bosszúja elől hazánkba. Laknak Tótországban, Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Arad vmegyékben. A szerbekhez számíthatjuk még a baranyai *sokácokat* és a Bács-Bodrog vármegyében élő *bunjevácokat*, a kik ellentétben a rendesen görög-keleti vallású szerbekkel, katolikusok; *c) a vendek* (szlovének), a kik Zala és Vas vármegye nyugati szélein laknak.

c) A románok vagy oláhok, (14·5%), a délkeleti felföldön és az Erdéllyel határos magyar vármegyék hegyes részein, így különösen Krassó-Szörény, Arad és Bihar vármegyékben élnek.

Román (latin) ajkuak még az *olaszok*, Fiumében és a horvát tengerpart kikötő-városaiban.

d) Németek. (11·1%). A honfoglalás küszöbén a dunántúli vidék a keleti-frank (német) birodalomhoz tartozott és németajkú lakosságnak szolgált hazául. Ott a németiség különösen a nyugati határ mentén, így Pozsony, Sopron, Moson és Vasban, de másutt is már az Árpádházi királyok alatt, különösen pedig Szent István és II. Géza idején újabb bevándorlások folytán nagyon felszaporodott. II. Géza különösen a Szekeletre és a bányavárosokba, továbbá pedig Erdélybe telepített sok ezer német gyarmatost (*szászok*). A török uralom megtörése után

Kollonics telepített be nagy számmal német földmivészeket, kiket szűkebb hazájuk után *sváboknak* hívtak. A német bevándorlók utódai közül sokan maig őrizték meg anyanyelvüket és szokásaikat.

Vallási viszonyok. Vallásra nézve a népesség így oszlik meg:

Katholikus	— — 9.919,000 = 51 %	Ágost. ev.	— — 1.288,000 = 6 %
Görög keleti	— 2.815,000 = 14 %	Izraelita	— — 851,000 = 4 %
Evang. reform.	— 2.441,000 = 12 %	Unitárius	— — 68,000 = 0.38 %
Gör. kath.	— — 1.854,000 = 9 %	Egyéb	— — 14,000

A katolikusok úgyszólván az egész országban találhatók, legsűrűbben dunántúl, Horvátországban, tov. a tót ajkú vármegyékben és a Székelyföldön. Az *ágostai hitvallásúak* a felvidéken a tótok és németek között, dunántúl és az erdélyi szászok soraiban; a *reformátusok* a Tiszának különös a bal partján, valamint a dunántúli magyarság keblében; a *görög-katolikusok* északkeleten (a ruthének között) és Erdélyben; a *görög-keletiek* pedig a horvát és bánági szerbek között, de különösen az erdélyrészi oláhok soraiban találhatók. Az *unitáriusok* hazája szintén Erdély, az *izraeliták* pedig az ország északkeleti részeiben és különösen Budapesten (168,000) élnek tömegesen, szórányosan azonban majdnem mindenütt találhatók.

A katolikus vallás mint államvallás sokáig nagy kiváltságokban részesült, mígnem az 1848. törvények valamennyi keresztény egyházat egyenlő joguaknak jelentették ki. A magyar kath. egyház élén áll az esztergomi érsek-primás, 3 érsek és 18 megyés püspök. A görög-kath. egyházat a gyulafehérvári érsek vezeti. Ebben az egyházban román és szerb egyházat különböztetünk meg; amannak élén áll a nagyszebeni metropolitai érsek, emennek élén a karlócai patriárka.

A két protestáns vallásfelekezet, melynek hívei a bécsi (1606), a linci (1645) békekötések és újabb törvények értelmében szabadon követhetik vallásukat, püspökök, világi felügyelők és egyetemes gyűlések vezetése alatt állanak.

Foglalkozásra nézve hazánk lakóinak 68%-a vagyis 13 millió ember östermeléssel, azaz mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozik, 13.5% = 2.6 millió pedig iparral és kereskedéssel; értelmiségi keresete és vagyona után csak 2% él meg; ellenben nagy a száma a különféle foglalkozású és — sajnos — a biztos állás és foglalkozás nélkülieknek (nap-szamosok, mezei munkások).

Magyarország alkotmánya.

Hazánk szabad és független ország, mely a X : 1791. t.-c. szavaival élve «semmi más országnak vagy népnek nem lévén alárendelve, saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó».

Alkotmányformára nézve Magyarország ezer éves fennállásának kezdete óta *alkotmányos királyság*, fejedelmei pedig 1526 óta a Habsburg-lotharingiai család sarjai. A Habsburg-család férfiágának örökösödési jogát az 1687. országgyűlés fogadta el, míg a női ág örökösödési jogát és rendjét az 1722/23. évi *pragmatica sanctio* szabályozta.

A magyar alkotmány nem holmi újabb keletű szabadság levélben bírja alapját, hanem több mint 1000 éves fejlődés természetes eredménye. Eredete a *vérszerződésre* vezethető vissza, mely már magában foglalja azt az alkotmányos sarkételt, hogy a fejedelem (vezér) a nép főnökeivel egyetértve és rájuk halgatva fog kormányozni. Árpád-házi királyaink hallgattak is a királyi tanács szavára és annak közreműködésével hozták törvényeiket; a «törvénynapokon» pedig minden nemes adhatta elő panaszát. A fő- és köznemesség kiváltságait az 1222. évi *arany bullában* találjuk először összefoglalva. E kiváltságokat azután későbbi királyaink gyakran megújították (így a nemesség összes előjogait a Hármas-könyvben). A nemesség és papság adómentességi joga 1848-ig maradt érvényben.

A *rendi alkotmány* az Anjouk alatt alakult meg véglegesen, a kik alatt törvényerőre emelkedett, hogy a király hatalmát a szt. koronától nyeri és hogy csakis az *országos rendekkel* együtt és azok hozzájárulásával hozhat törvényt. Zsigmond a rendek számát a városok rendjével szaporította. Hunyadi Mátyás uralma végén majdnem korlátlanul uralkodott, de úttörő honvédelmi és pénzügyi reformjait ő is a rendekkel egyetértve léptette életbe. A Habsburg-házi I. Ferdinándnak trónraléptekor esküvel kellett fogadnia, hogy az alkotmányt, a nemzeti intézményeket és az ország önállóságát tiszteletben fogja tartani. Mivel azonban utódai az alkotmányt gyakran megsértették, a XVII. és a XVIII.-ik században több *nemzeti és vallási felkelés* támadt (Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György, Thököly és II. Rákóczi Ferenc alatt), melyek lezajlásával a kivont békekötések és törvények (mint az 1606. bécsi béke és az 1608. évi törvények, a nikolsburgi, linzi és szatmári béke), az ország alkotmányát és önállóságát, egyúttal pedig a protestánsok vallásszabadságát újra meg újra biztosították.

A XVIII. századból kiváló fontosságúnak az 1712—15. *törvények*, melyek a szatmári béke feltételein alapszanak. Ezekben ismerte el *III. Károly*, hogy valamennyi utóda koronáztatása alkalmával hitlevelet köteles kiadni, nemkülönben az ország ősi alkotmányának megtartására esküt tenni. Ugyancsak Károly alatt szervezték újjá a magyar kormány székeket, másrészt pedig alatta fogadták el a rendek az állandó katonaság és adó életbeléptetését. Az 1723. tv. 1. és 2. cikke a Habsburg-ház női ágára is kiterjesztette az örökösödést. — *II. József* önkényes uralma a nemzet ellentétlenségét megörvén, az 1790—91.

országgyűlés kimondotta, hogy a király trónralépése után hat hó alatt köteles magát megkoronáztatni és az országgyűlést három évenként egybehívni. Ugyanezek a rendek újították meg azt a törvényt, hogy az országgyűlés engedélye nélkül adót kivetni és újoncot szedni nem szabad és hogy rendeletekkel nem szabad kormányozni. Végül pedig az ország önállóságát és Ausztriától való teljes függetlenségét újították meg (a mint ezt különben már az 1715. és 1741. törvények is megállapították).

A XIX. században megindult nagy reform-mozgalmak hosszú sorát hozták a szabadelvű, korszerű törvényeknek. Ez az irány az 1848. évi törvényekben érte el tetőpontját, melyek a köztelherviselés és a jogegyenlőség elvét és a törvényesen bevett vallásfelekezetek egyenjogúsítását iktatták törvénybe; a kormányzást (a kormány székek helyett) a felelős miniszterekre bízta és képviseleti alapra fektették az országgyűlést. E vívmányok többnyire csak a szabadságharcot nyomom követő abszolutizmus végleges bukása után, 1867-ben léptek életbe. Az 1867. évi törvények visszaállították az alkotmány és a 48-iki törvényeket és a Dualizmus értelmében szabályozták az Ausztriával való közös ügyeket. 1868-ban az országgyűlés Horvátországnak közjogi állását szabályozta és a nemzetiségi törvényt fogadta el.

A magyar állam feje és az államhatalom képviselője a király. Személye szent és sérthetetlen, felelősségre nem vonható. Címe: «Apostoli királyi Felség». Minden méltóság és kitüntetés forrása; csak ő adományozhat nemességet, címet, rendjelt. Ő nevezi ki a főbb tiszviselőket és a bírákat, akik az ő nevében hozzák ítéleteiket. A külfölddel szemben az államhatalom képviselője és legfőbb ura («hadúr») a hadseregnek. A kegyelmezési jog felségjog, szintügy a háború izenés, a békekötés és a pénzverés joga. A király a bevett és elismert vallások fővédnöke és a r. kath. és görög kath. egyház legfőbb kegyura; ő nevezi ki e két egyház főpapjait is.

Nagy tehát a magyar király hatalma, de mindemellett nem korlátlan, mert *alkotmányos* király és mint ilyen köteles trónraléptekor a szent koronával magát megkoronáztatni és a törvények és az alkotmány megtartását esküvel megfogadni (1715. törvények, XII:1723. t.-c. és az 1791—92. törvények). A törvényhozás jogát megosztja az országgyűléssel, a végrehajtó és felügyeleti jogot pedig felelős miniszterei által gyakorolja.

★

Három főrészt szokás megkülönböztetni az államhatalomnak: *a törvényhozó, a bírói s a végrehajtó hatalmat.*

Törvényhozás. Ezt a király az országgyűléssel együtt

gyakorolja. Az utóbbi két házból, áll a *főrendek* és a *képviselők házából*.

A *főrendiház tagjai* az 1885. évi törvény szerint örökös jogon, kinevezés avagy pedig választás alapján bírnak ott szavazati joggal. Örökös jogú tagjai: 1. a teljeskorú főhercegek, 2. a hercegi, grófi és bárói családoknak ama teljeskorú férfitagjai, kik a magyar állam területén fekvő birtokaik után legalább is 6000 korona egyenes adót fizetnek; 3. viselt méltóság vagy hivatal alapján: az ország zászlós urai, mint pld. a két koronaőr, a fiumei kormányzó, a kir. kuria elnöke. Szintügy 4. a római, a görög egyesült és nem egyesült egyház főpapjai; a reform. és ág. evang. egyház legid. 3—3 püspöke és együttesen 6 világi főfelügyelője; végre az unitarius egyház püspöke avagy főgondnoka; 5. a király által élethossziglanra *kinevezett* tagok (legfőlebb 50); 6. a horvát-szlavon tartománygyűlés által *választott* 3 tag; végül 7-szer: a régi főrendiház által 1885-ben élethossziglanra *választott* 50 tag.

A *képviselőház* tagjait maga a nép választja. Az egész ország 453, kisebb-nagyobb választókerületre van felosztva; minden kerület 1—1 képviselőt választ. Népesebb város többet is, Budapest pld. 9-et. A képviselők száma, beleszámítva a 40 horvát képviselőt; 453. A képviselők megbízása (mandatum) 5 évre szól. A királynak joga van az országgyűlést elnapolni avagy felosztatni, de ez utóbbi esetben 3 hó alatt új országgyűlést kell egybehívnia.

Képviselő lehet minden magyar honpolgár, a ki választó joggal bír, a 24-ik évet betöltötte, súlyosabb vétség miatt büntetve nem volt, magyarul tud és nem visel oly hivatalt, mely a kormány kinevezésétől függ és fizetéssel jár, avagy az állammal üzleti viszonyban áll. *Választók* pedig mindazok, kik 20-ik évüket betöltötték, gyámi hatalom alatt nem állanak, súlyosabb vétség miatt büntetve nem voltak és jövedelem, ház vagy birtok után meghatározott évi adót fizetnek. Vannak, a kiket értelmiségüknél fogva, oklevelük alapján is, illeti meg a választói jog. Utóbbiak csoportjába tartoznak pld. a papok, bírák, ügyvédek, orvosok, tanárok stb.

Az országgyűlés főbb teendői: 1. a törvényhozás, 2. az évi költségvetés (budget) megbirálása és megszavazása, 3. a kormány ellenőrzése, esetleg felelősségre vonása.

A két ház külön tanácskozik; közösen csak meghatározott, ritka esetekben. Mindkét ház ülései nyilvánosak és a képviselők teljes szólásszabadsággal mondhatják el nézeteiket. A képviselőház maga választja meg elnökét, míg a főrendiház elnökét a király nevezi ki.

Igazságszolgáltatás. 1848 óta hazánknak minden lakója a törvény előtt egyenlő. A kinek valami pere van, az beadhatja panaszát először is a járásbiróságnál és a kir. törvényszékek-

nél, mint egyes, illetőleg mint elsőfolyamodású bíróságnál. Ha ezek ítéletével nincs megelégedve, felebbezheti ügyét a kir. ítélő táblához, innen pedig a kuriához. Ezek képviselik a 2. és 3. fokú felebbezési törvényszéket.

Végrehajtó hatalom. Kormányzás. Ezt a király a felelős miniszterek által gyakorolja. (1848: III. t.-c.) A minisztereket a király a miniszterelnök előterjesztésére nevezi ki.

Van 10 miniszter: 1. a miniszterelnök, ki rendesen az egyik vagy másik szakminiszteri tárcát is elvállalja. 2. Ő felsége körüli miniszter, 3. a belügyi, 4. pénzügyi, 5. földművelési, 6. kereskedelmi, 7. vallás és közoktatási, 8. igazságügyi, 9. honvédelmi és 10. a horvát-szlavon miniszter. A miniszterek az országgyűlés által felelősségre vonhatók. Főfeladatuk a törvények végrehajtása, máskép a közigazgatás.

Közigazgatás. Vármegyék és városok.

A Budapesten székelő miniszteriumot a törvények végrehajtásában a vármegyék és az önálló törvényhatósági joggal felruházott városok támogatják. Magyarország közigazgatási tekintetben 63 vármegyére és Fiumét is számítva, 26 törvényhatósági joggal felruházott városra van felosztva. Ezek feladata: végrehajtani a kormánytól leküldött törvényeket és rendeleteket. Másrészt azonban jogukban áll rendes közgyűléseiken ezekről, valamint közérdekű ügyekről véleményt mondani és erről más törvényhatóságokat, az országgyűlést és magát a kormányt feliratilag értesíteni. Ez a jog *önkormányzatuk* (autonomia) egy része; autonomiájuk értelmében *önönválasztott* tisztviselők végzik a vármegye avagy a város teendőit és viszik annak háztartását. Azonfelül utak, középületek, iskolák építését elhatározhatják és adót vehetnek ki ily célra. Mindezen határozatok végrehajtásához azonban a kormány jóváhagyása szükséges.

A törvényhatóságok élén a király által kinevezett főispán áll, aki alatt a vármegyékben a választott alispán, a városokban a választott polgármester intézi a közigazgatást. Mind a kettőt számos megyei, ill. városi tisztviselő segíti teendőiben.

A többi község három csoportra sorozható: 1. 121 *rendezett tanácsú város*, melynek lakói elegendő számmal, vagyonnal és értelmi erővel bírnak, hogy tanácsot tarthassanak; csakhogy (Budapest kivételével) ők is alája vannak rendelve a vármegye főispánjának; 2. közel 2000 *nagyközség*, melyeknek költség kimelésből nincsen ugyan saját polgármesterük és tanácsuk, de belső ügyeiket mégis saját erejükből képesek teljesíteni; és 3. 10,500 *kisközség*, amely magában erre képtelen s ezért több más községgel közös hatóság alatt áll. Végül van több mint 21,000 puszta, tanya, major stb.

Fiume városa és kerülete mint «*corpus separatum*» közvetlenül Magyarországhoz tartozik. Saját ügyeit maga intézi el. A város élén a magyar miniszterelnök ajánlatára a király által kinevezett *kormányzó* áll, a városi hatóság élén pedig a választott polgármester (*podesta*).

Vármegye	Főhelye	Vármegye	Főhelye
1. Pozsony	Pozsony	33. Fogaras	Fogaras
2. Nyitra	Nyitra	34. N.-Küküllő	Segesvár
3. Trencsén	Trencsén	35. Kis-Küküllő	Erzsébetváros
4. Árva	Alsó-Kubin	36. Alsó-Fehér	Nagyenyed
5. Liptó	Liptó-Szt.-Miklós	37. Szeben	Nagyszében
6. Turóc	Turóc-Szt.-Márton	38. Hunyad	Déva
7. Zólyom	Besztercebánya	39. Krassó-Ször.	Lugos
8. Bars	Aranyos-Marót	40. Temes	Temesvár
9. Komárom	Komárom	41. Torontál	Nagybecskerek
10. Esztergom	Esztergom	42. Arad	Arad
11. Hont	Ipolyság	43. Bihar	Nagyvárad
12. Nógrád	Balassa-Gyarmat	44. Szatmár	Nagykároly
13. Heves	Eger	45. Ugocsa	Nagyszőlős
14. Borsod	Miskolc	46. Szabolcs	Nyíregyháza
15. Gömör	Rimaszombat	47. Hajdu	Debrecen
16. Szepes	Lőcse	48. Jász-N.-Kun-	
17. Sáros	Eperjes	Szolnok	Szolnok
18. Abauj-Torna	Kassa	49. Békés	Gyula
19. Zemplén	Sátoraljaújhely	50. Csanád	Makó
20. Ung	Ungvár	51. Csongrád	Szeged
21. Bereg	Beregszász	52. Bács-Bodrog	Zombor
22. Máramaros	Máramarossziget	53. Pest-Pilis-Solt-	
23. Beszterce-		Kis-Kún	Budapest
Naszód	Beszterce	54. Fejér	Székesfehérvár
24. Szolnok-		55. Tolna	Szegszárd
Doboka	Deés	56. Baranya	Pécs
25. Szilág	Zilah	57. Somogy	Kaposvár
26. Kolozs	Kolozsvár	58. Zala	Zalaegerszeg
27. Torda-		59. Vas	Szombathely
Aranyos	Torda	60. Veszprém	Veszprém
28. Maros-		61. Győr	Győr
Torda	Marosvásárhely	62. Sopron	Sopron
29. Csik	Csikszereda	63. Moson	Magyaróvár
30. Udvarhely	Székely-Udvarhely		
31. Háromszék	Sepsi-Szt.-György		
32. Brassó	Brassó		

Fiume és kerülete. — Fiume.

Horvát-Szlavonország. Ezen, jelenleg «társország»-nak nevezett királyság Magyarországhoz való viszonyát az 1868 : 30. t.-c. szabályozta utoljára. Ennek értelmében Horvát-Szlavonország beligazgatását, vallási és közoktatásügyi ügyeit s igazságszolgáltatását önállóan intézi el a horvát tartománygyűlés és kormánya által. A horvát kormány élén a magyar miniszterelnök ajánlatára a király által kinevezett *horvát bán* áll, aki a horvát tartománygyűlésnek felelős.

Ellenben mind ama országos ügyek, melyek Magyarország és a társországok részéről közösen elintézendők, (mint pld.

katonai ügyek, pénzügy, az adó megszavazása, udvartartás, az Ausztriával való közös ügyek), a magyar országgyűlés elé tartoznak. Ezen ügyek elintézésére a horvát-szlavon tartománygyűlés saját kebeléből 40 tagot küld a magyar képviselőházba, a főrendiházba pedig 3 tagot, kik ott szólási és szavazási joggal bírnak. A magyar miniszterek sorában azonfelül közvetítő gyanánt a horvát-szlavon miniszter működik a társország érdekében. A magyar országgyűlés által hozott törvények, melyek Horvát-Szlavonországra vonatkoznak, horvát fordításban is kiadatnak. A törvénykezés és közigazgatás hivatalos nyelve a horvát. Közigazgatásilag Horvát-Szlavonország 8 vármegyére oszlik. 1890 óta a társországok jövedelmeinek 44%-a a saját (autonom) kormányzás költségeinek fedezésére, 56%-a pedig a közös kiadások fedezésére fordíttatik.

Pénzügy. Háztartás.

A magyar állam pénzügye, mely az 1867 után következő években a kikerülhetetlen beruházások és építkezések következtében az egyensúlyt nélkülözte, sőt évről-évre nagyobb hiányt mutatott fel, jelenleg annyira javult, hogy az évi költségvetés (budget) szerint a bevételek felülmúlják a kiadásokat.

Az 1907. évi előirányzat szerint:		Az 1908. évi előirányzat szerint:	
a bevételek ...	1,262.035,561 korona	a bevételek ...	1,397.010,414 korona
a kiadások ...	1,262.015,239 " "	a kiadások ...	1,396.988,349 " "
többlet ...	20,322 korona	többlet ...	22,065 korona

A bevételek forrásai ezek: 1. egyenes adók; 2. fogyasztási adók (szesz, bor, sör, hús és cukor után); 3. illetékek és vámok; 4. jövedékek (vagyis monopolumok): dohány-, só- és osztályorsjáték-jövedék 5. állami birtokok, erdők, bányák, épületek után járó haszon; 6. államvasutak és gépgyárak; 7. posta és táviró.

A kiadások terén legnagyobbak a kereskedelmi és pénzügyi tárca keretébe eső kiadások; legkevesebb kiadást okoz a vallás- és közoktatásügyi tárca (52 millió korona) és a horvát miniszterium tárcája.

Ezenfelül Magyarországnak még a közös ügyek okozta költségeknek 34,4%-át és a közös államadóság 30%-át is kell fedeznie. (L. azonban a köv. l. alján a kvóta felemelését (1907).

Ausztriával való közjogi viszonyunk. Közös ügyek.

Hazánk Ausztriával már a Habsburg családból származott Albert és V. (utószülött) László királyok alatt jutott personal unióba, akik mindketten nemcsak Magyarország

királyai, hanem Ausztria fejedelmei is valának. Mióta pedig a magyar rendek 1526-ban *I. Ferdinánd* osztrák főherceget, a Habsburg-ház sarját választották királlyá, a *fejedelem közös személye* állandóan kapcsolatot képez hazánk és Ausztria országai között. Szorosabb és közjogi viszonyt azonban csak a *pragmatica sanctio* (1723: I., II., III. t.-c.) létesített a két ország között, mely a Habsburg-ház női ágának örökösödési sorrendjét törvényerőre emelte. Ez a törvény ugyan újra hangsúlyozta Magyarország állami függetlenségét, de azért mégis e törvényből vezették le utóbb (1867) a dinasztia országainak *közös fegyveres védelmének kötelezettségét*.

A Magyarország és Ausztria közötti viszonyt csak az *1867. évi kiegyezés* (XII. tvcikke) részletezte, amely a *Pragmatica sanctio* kifolyása és bővítése. *Ez a törvény* alapította meg a Magyarország és Ausztria között fennálló *közös ügyeket*, más szóval: *a közös védelem eszközeit, úgymint a közös külügyet, hadügyet és pénzügyet*. E közös ügyektől eltekintve Magyarország és Ausztria két egymástól teljesen önálló és független állam, melynek címe: *Osztrák-magyar monarchia*.

A közös ügyek elintézésére a két, teljesen egyenjogú fél (a magyar országgyűlés és az osztrák birodalmi tanács) külön-külön törvényhozó bizottságot választ, a *delegációkat*, melyek felváltva egyszer Bécsben, másszor Budapesten gyűlekeznek és melyek mindegyike 60 főből áll. A közös ügyek vezetésével a *közös miniszterek* vannak megbízva, akik működésükről évente mind a két delegációnak beszámolnak.

A *közös kiadások fedezése* így történik. A *közös pénzügyminiszter* elkészíti a közös kiadások és bevételek kimutatását, még pedig úgy, hogy előbb a közös vámjövedelemnek tiszta többletét a két állam között felosztja. Csak most alapíthatja meg a *kvótát*, vagyis azt az *arányt*, mely szerint Magyarország és Ausztria a közös kiadások fedezetlen részéhez hozzájárul. Ezt az arányt az 1867. évi kiegyezés értelmében külön bizottságok alapítják meg 10—10 évre. Kezdetben Magyarország 30%-kal, Ausztria pedig 70%-kal járult a közös költségek fedezéséhez. Újabban azonban a két bizottság nem tudott egymással a kvótára nézve megegyezni és így a törvény értelmében maga Ő Felsége állapította azt meg 1—1 évre, még pedig akként, hogy Magyarország 34.4%-ot, Ausztria 65.6%-ot fizessen. Az 1907. végén 10 évre megújított pénz- és kereskedelmi kiegyezés értelmében Magyarországnak 36.4%-ot, vagyis 2 százalékkal többet kell majd fizetnie.

Közös elintézés alá tartozik még 1. a *vám- és kereskedelmi ügy*. Magyarország és Ausztria ugyanis 1867 óta a külfölddel szemben *közös vámterületet alkotnak* és csak közösen köthetnek külföldi államokkal kereskedelmi és vámszerződéseket, míg a befolyó vámjövadelmet maguk közt fel-

osztják. 2. a közös államadósság. 1867-ben tudniillik Magyarország méltányosság szempontjából elvállalta azon adósságnak egy részét, melyet Ausztria kormánya 1848.—67 között felhalmozott, még pedig oly formán, hogy évenként bizonyos összeggel járul az államadósság fedezéséhez; 3. közös továbbá az osztrák-magyar bank; végre: 4-szer, az 1878-iki berlini szerződés értelmében katonailag megszállott *Bosznia és Hercegovina igazgatása*. Ezt a két okkupált tartományt a közös pénzügyminiszter igazgatja; a tartományok igazgatásának költségeit a tartományok jövedelme fedezi ugyan, azonban a bennök elhelyezett tetemes hadi erőt Magyarországnak és Ausztriának kell eltartania.

Az osztrák-magyar monarchia területe együttesen 624,860 □ km, lakóinak száma pedig megközelíti a 46 milliót. Egyike Európa nagyhatalmainak.

Véderő.

Az osztrák-magyar monarchia védelmére első sorban a közös, másként a csász. és kir. közös hadsereg és a hadi tengerészet van hivatva; második sorban a magyar kir. honvédség és az osztrák Landwehr; végül pedig a magyar és osztrák népfölkelés. A közös hadsereg ügyeit a közös hadügyminiszterium intézi, míg a két rendbeli honvédség élén a magyar, illetve az osztrák honvédelmi (Landwehr-) miniszter áll.

Minden állampolgár 21 éves korától életének 32-dik évéig hadköteles, mely-időből 3 (önkénteseknél 1) év sorhadi szolgálatra, 7 (9) év a tartalékra és 2 a honvédségre esik; aki testi hiba miatt képtelen kötelezettségének eleget tenni, hadmentességi adót tartozik fizetni. Hazánkban 125,600 ujoncot soroznak be évenként; ebből 103,000 a közös hadseregnek és a tengerészetnek jut, 12,500 a magyar honvédségnek, 10,000 az osztrák honvédségnek, míg a többi ujonc a póttartalékba kerül. — 32-ik évétől 43-ik évéig a tartalékos a népfölkelés kötelékébe tartozik.

Az osztrák-magyar monarchia védereje: béke idején 360,000 ember, ebből a magyar honvédségre 28,414 ember esik. Hadi lábon összesen 7 millió, de katonailag kiképezve csak 2.700,000. — A véderő elemei I. sorban: a közös hadsereg (800,000 ember) és a tengerészet (19,000), melyekhez még a bosnyák csapatok (13,000) járulnak. Ide sorozható még 63,000 ló és 1048 ágyú. A II. sorba tartozik a magyar és az osztrák honvédség és a póttartalék. A III. sorba tartoznak a népfölkelők.

Hadi tengerészetünk 132 kisebb-nagyobb hadi hajót számlál, 14,600 főnyi katonasággal és 927 ágyúval.

Közműveltség.

Közoktatás. A különböző életpályákhoz szükséges ismereteket az ifjúság az iskolákban sajátítja el. A legalsó fokon állanak a kisdedővök és a *népiskolák*, melyeknek száma a 18,000-et meghaladta; a törvény értelmében 12 éves koráig minden gyermek tanköteles. A népiskolából a tanulók vagy a 400 polgári iskola egyikébe vagy a *középiszkolába* (gimnázium és reáliskola) lépnek át. Középiszkola van jelenleg 200. A középiszkolákkal egy rangban állanak a kereskedelmi iskolák. Főiskolák: 3 egyetem (Budapesten, Kolozsváron és Zágrábban), továbbá 1 műegyetem (Budapesten), 10 jogakadémia, a selmeci hányász és erdészeti akadémia s a magyaróvári gazdasági főiskola.¹

Emberbaráti intézeteink (kórházak, tébolydák, árvaházak, siketnémák és vakok intézete stb.) száma még mindig fölötte csekély.

Tudományos társulatok. Egyes tudománykedvelő hazafiak a nemzeti műveltség emelésére a külföld példájára tudományos és irodalmi társulatokat alapítottak. Ilyen a Széchenyi István kezdeményezésére alapított Magyar Tudományos Akadémia; ilyen a Kisfaludy-Társulat, a Természettudományi, a Magyar Történelmi Társulat stb.

Tudományos gyűjteményeink közül a Magyar Nemzeti Múzeum áll első sorban. Megkönnyítik a tudományos képzettség elsajátítását a *könyvtárak*, amilyenek az egyetemeken, nagyobb iskolákban, a múzeumok és a kolostorokban találhatók.

Hazánkban az utolsó években *évenként* 1800—1900 kötet *könyv* (azökből 83%-a magyar) és 1600 *hírlap* és *folyóirat* jelent meg, ezekből 1200 magyar.

Szépirodalmunk jelenleg nem mutat fel annyi jeles író-t és költőt, mint a közelmúltban (Petőfi, Arany), amint az alkotmányos korszak kezdete óta a nemzeti irány iránti érzék egyáltalában csökkent, míg a külföld befolyása és hatása erősödött. Mindamellett tudományos szakirodalmunk néhány ága újabban megizmosodott. Szaporodó folyóirataink, gyűjteményes munkáink és lexikonaink nagy elterjedése szintén bizonyítja a magyar olvasóközönség növekedését.

A *szépművészetek* nagy fejlődést tüntetnek fel, amiről képcsarnokaink és a fővárosban, valamint a nagyobb vidéki városokban rendezett kiállításaink tanuskodnak. Jelesebb művészeink (Munkácsy, Zichy Mihály és mások) a külföld-

¹ 1905-ben 168 gimnázium és 32 reáliskola létezett, tehát 200 középiszkola; a 19 horvát iskolával együtt pedig 219 középiszkola.

A tanárok száma kerekén 4000, a tanulóké 67,000.

dön is vívtak ki hazánknak és önmagunknak tiszteletet és babért.

Egészben véve azt mondhatjuk, hogy az ország művelődése 1867 óta jóval előre haladt. Ma már a lakosság 59% -a, a magyar anyaországban pedig 61% -a tud írni-olvasni. A legkedvezőbb képet a dunántúli vidék tünteti fel, különösen Sopron, Győr, Pozsony, Moson városok és vármegyék, továbbá az erdélyi szászok földje. Legkedvezőtlenebbül áll a népnevelés és műveltség Erdély hegyes vármegyéiben (Szolnok-Doboka, Hunyad vm.), tov. Máramarosban és a Tisza balparti megyékben. A nemzetiségek közül legműveltebb a magyar s a német, míg a ruthén és román leglassabban halad előre. E *közművelődési egyesületek*, (melyek sorában legfontosabb az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület [«Emke»]), társadalmi úton és önerjükéből igyekezzenek az idegen ajkú nemzetiségeket a magyar nyelvvel és kulturával megismertetni és Széchenyi szellemében a műveltség adta fegyverekkel akarják őket megnyerni a magyar állameszme híveinek.

Mezőgazdaság és állattenyésztés.

Hazánk ma is túlnyomóan földmivelő ország, melynek lakói nagyobb rész (68%) földműveléssel és állattenyésztéssel keresik kenyerüket. A talajnak csak igen csekély része teljesen terméketlen: *a termőföld területe 32 millió hektár*, úgy hogy hazánk e tekintetben az első helyet foglalja el Európában.

Újabban megszámlálták a mezőgazdaságokat és összeírták azok nagyságát, értékét és termését. *E szerint van hazánkban közel 2.800.000 gazdaság.*

Ha a gazdaságok kiterjedését (nagyságát) tekintjük, akkor azt látjuk, hogy az összes termőföld 32% -ka a nagy gazdaságokra s a hitbizományokra esik. — Újabban nagyon sok újítás történt a mezőgazdaság terén. A *gazdasági szövetkezetek* száma folyton emelkedik. A törvényhozás továbbá a mezei munkásokról sem feledkezett meg.

A *32 millió hektár termőföldnek* körülbelül fele szántóföld, szőlő és kert; másik fele pedig erdő, legelő, rét és nádas. Az utolsó években a *termés átlag* a következőképen alakult:

Búza	35—40 millió mm.	Burgonya	25—40 millió mm.
Rozs	14 " "	Tengeri	30 " "
Árpa	12 " "	Cukorrépa	15—20 " "
Zab	10 " "		

A legtöbb és legjobb minőségű búza egész Európában a mi rónáinkon terem és ép oly jó hírű lisztünk. Ezzel a kettővel el is látjuk nyugati és részben északi Európának

piacait; csakhogy újabban a romániai, az orosz és az amerikai búzában a miénknek komoly versenytársa támadt. Gabnatermelésünk értéke évenként 1600—2000 millió koronára tehető.

Szőlőgazdaság. Az első szőlőket a rómaiak ültették a Szerémségben és a Balaton környékén. Az Árpád-házi királyok idejében a szerémi bor mellett már a szegszárdit, egrit és budait is említik; az Anjouk pedig olasz eredetű szőlőt ültettek át hazai földbe. (Ermelléki, bacca doro). A XVI. század óta a tokaji bor híre járja be a világot.

Hazánk természetrajzi viszonyai nagyon kedveznek a bortermelésnek. A 80-as évek elején 360,000 hektárra rugott a szőlőkertek területe, ekkor azonban a filloxera és más kártékony rovarok támadták meg épen leghíresebb szőlőinket és ezóta mind a szőlőterület, mind a termelt bor mennyisége egyre apadt. Jelenleg amerikai szőlőtökek és homoki szőlők ültetése következtében a beültetett szőlőterület megint szaporodik és gazdáink évente körülbelül $2\frac{1}{2}$ —3 millió hl-t produkálnak. A bor minősége azonban most is silányabb, mint annak előtte volt és a műbor gyártása annyira elharcpódzott, hogy boraink egykori híréből teljesen kiestek és borkivitelünk állandóan pang. Lehet, hogy szőlőiskoláink, az új szőlőtövek és a törvény szigora majd javítanak e bajokon.

Iparnövényeink közül a dohány, a cukorrépa, len, kender meg a repce nevezendő. Ezeket hazai gyárakban dolgozzák fel. — *Gyümölcsstermelésünk* csak igen lassan halad előre. Újabban az Alföld homokjában is ültettek alma-, körte- meg barackfákat és szőlőtöket.

Erdészet. Hazánk területének 28%-át erdő borítja, többnyire tölgy, bükk és fenyő. De valódi őserdőt már keveset látni, amennyiben évtizedeken át az illető vidékeknek kiszámíthatatlan kárára, rendszertelen és könnyelmű módon irtották az erdőket. Igazi őserdők még Máramarosban, Krassó-Szörényben, Hunyad vármegyében s a volt határörvidéken található. Újabban külön törvény parancsolja meg az irtáson az erdő szakszerű *felújítását*. Maga az *erdő használata* ma is az, mint régente. Szorgalmas tótjaink, székelyeink, oláhaink, ruthéneink vágják a fát, melyet a fűrészmalmok felapritják; a szálfákat és tűzfát azután a tutajosok a folyókon leúsztatják és a fátlan vidékeken és nagy városokban eladják. Szép virágzásnak indult az északnyugati felvidéken a hajlított bútorok gyári készítése.

Állattenyésztés dolgában hazánk ma is a legelső helyek egyikét foglalja el Európában. Első helyen áll a *lótenyésztés*. Van vagy 1·8 millió lovunk. Állami méneseink (Mezőhegyes, Kisbér, Bábolna, Fogaras stb.) kitűnő fajlokat nevelnek. A külföld leginkább katonai célokra vásárolja meg

lovainkat, de versenylovaink is megállják helyüket. Az évenként kivitt lovak értéke 8—10 millió koronára tehető.

Szarvasmarháink száma 6·3 millió, nagyobbrészt magyar fajta, azonfelül újabban behozott alpesi (pinzgauai, svájci, kül. simmenthali) fajta. Évenként 60—80 millió korona értékű marhát adunk el külföldre. Tej-, vaj- és sajtkészítésünk emelkedőben van.

Juhtenyésztésünk ellenben (6·8 m.) a külföldi verseny és a gyapjú árhanatlása következtében egyre hanyatlik, csak úgy mint apadófélben van a kecskék és szamarak száma.

Virágzó sertésenyésztésünket (4·2 millió) az utolsó évtizedben elharapódzott sertésvész válságos helyzetbe juttatta. Azelőtt évente 1 millió sertést adtunk el külföldre, (mely a magyar disznót tartja a legjobb zsirsertésnek), jelenleg pedig alig 150,000-et.

Baromfi-tenyésztésünk és kivitelünk emelkedőben van, szintügy tojás- és ágytoll-exportunk.

A *méhtenyésztés* lasabban fejlődik, mint a *selyembogár-tenyésztés*; utóbbival 109,000 család foglalkozik, amelyek együttesen 1·9 millió kg. súlyú kokont termelnek. Ezeket négy selyemgyárunk dolgozza fel selyemnek.

A *halászat*, egykoron népünk kedvelt foglalkozása és sok család kenyérkeresete, már régebben indult rohamos hanyatlásnak. Főokai e hanyatlásnak az egyre folytatott rabló-halászat, a gőzhajózás terjedése s a folyók szabályozása. Számos piacon a külföldi hal szorítja ki a hazait. Kormányaink azzal igyekeztek e bajokon segíteni, hogy halászati törvényt dolgoztak ki és haltenyésztő telepeket létesítettek.

A *vad* állomány is ritkult, sőt több faj már is kiveszett, ami különösen a szüntelen üldözés következménye. Most külön törvény állapítja meg, mikor, hol és kinek szabad vadászni.

Bányászat és kohászat.

Hazánk földjén, melyen már a rómaiak aknázták az aranyat és a sót, jelenleg 77,000 bányatelken fürkészik a nemes és hasznos fémeket és ez a foglalkozás 163,000 embert táplál. Hét bányakapitányság ügyel fel a munkára és munkásokra. Azonban vállalkozási szellem, kellő számu és képzettségű munkás hiánya folytán bányászatunk néhány ágában újabb időben hanyatlás állott be. Aranyból 1905-ben már csak 3600, ezüstből 15,900 kgrammot találtak. Rezet 734 méter-mázsát fejtettek; ólomból 21,000-et. Az arany-, ezüst- és rézbányák nagyobb része az állam kezében vannak.

Kedvezőbb színben tűnik fel felvirágzó *vasérc- és kőszén-termelésünk*, ami fejlődő gyáripárunk érdekében kétszeresen örvendő. Ezt többnyire részvénytársulataink folytatnak,

Fekete kőszénből 9, barna kőszénből 60 millió mm-t fejtettek. *Vasérctermelésünk* 7 millió mm-t tett ki, *nyersvas* termelésünk 4 millió mm-t. Vasércből már azért is nagy a kivitelünk, mert felső-magyarországi vasércbányáink közelében nincsen alkalmas tüzelőanyag (kőszén). Az összes bányatermények értékét 1905-ben 106 millió koronára becsülték.

A legtöbb aranyat az erdélyi és a magyar Érchegységben találják (Abrudbánya, Verespatak; Selmec- és Körmöcbánya környékén). A legtöbb vasat és rezet Gömör és Szepes vármegye szolgáltatják, utánuk az oravicai bányaterület. Az állam legjövendőmezőbb kőszénbányája: Petrozsény (Zsilvölgy). Egyéb kőszénbányáink: Salgótarján, Resica-Oravica, a mecsek-hegyi, a brennbergi (Sopronmegye), az Esztergom, Tokod és Dorog vidéki, Tatatóváros (Bánhida), Szászvár (Krassó), az Urikány és Lupény (Zsilvölgy) melletti bányák stb. «Magyar» drágakő, melyet sokáig csakis hazánkban találtak, az opálkő (Vörösvágás). Az északkeleti Kárpátok völgyeiben újabban kőolajat leltek.

Az állam kezében levő 8 *sóbánya* és a sóvári sófőzde jelenleg 1·9 millió mm-t termel. Legtöbbet termelnek a marosújvári és a máramarosi sóbányákban. Az állam mindössze 34 millió korona hasznót húzott a sóbányákból.

Végül *ásványos vizeink*- és *fürdőinkről* kell megemlékeznünk, melyekben hazánk ugyancsak bővelkedik; számuk 900. A leghíresebbek; 1. *tiszta hévízek*: Héviz, Stubnya; 2. *kénis hévízek* (és *iszappfürdők*): a budai fürdők, Pöstyén, Trencsén-Teplic, Parád, Kovászna, Herkulesfürdő; 3. *sós vizek*: pld. Vizakna, Szováta; 4. *vasas vizek*: pld. Szliács, Koritnica, Bártfa, Búziás, Lubló, Borszék, Tusnád, Málnás; 5. *jódfürdők*: Lipik, Csiz.

Vannak továbbá külföldön is méltatos híres keserűforrásaink (budai Hunyadi, Rákóczi) és nagyszámú jeles savanyú vizeink, mint Borszék, Moha (Agnes), Parád, Szolyva, Salvator (lithion-forrás).

Ipar.

A természet nyers terményeit az iparos szokta feldolgozni és átalakítani. Van *házi, kis* (vagy kézi) és *gyáripar*, melyek mellett a vándoripar ma már háttérbe szorult. Régente az emberek szerszámaikat, fegyvereiket, ruháikat rendszeren önönmaguk készítették. (*Házi ipar*.) Ennek keretébe esik ma is a szövés és fonás, mely kül. a hegyes vidékeken virágzik. Újabban a kormány ezt az aláhanyatlott iparágat felkarolta és vidékenkint szervezte, úgy hogy most több ezer munkás és munkásnő folytat megint házi ipart. (Szepesi, árvai, torontáli, csiki vászon és szőnyeg, kalotaszegi varrottas [Kolozs vármegyében], Pozsony vidékén sok szép himzett kendő készül

stb.). A házi ipar körébe vág még a faedények és fafaragványok készítése, a szalma-, nád- és gyékényfonás. — A *kézművesek és iparosok* csakis mások számára dolgoznak. Hazánkban a német elem bevándorlásával indult meg az ipar, mely leginkább a nyugati határon és a felvidéken fekvő német városokban, valamint az erdélyi szászok városaiban vert gyökeret. Brassó századokon át volt az ország első iparos városa és egyes erdélyi iparágak, mint pld. a zománc- és ötvös-ipar remekeit egész Európában megbecsülték. A XIV. században (a legrégebb céhlevél 1304-ből való) az iparosok külön társulatokká, *céhekké* egyesültek és nemsokára általánossá lett a céhrendszer, melyet azután Nagy Lajos király szabályozott. Idővel azonban a céhek is lejárták magukat és miután I. Ferenc alatt kiváltságaikat utoljára reformálták, 1872-ben a eltörölték a céhrendszert és kimondák az ipar-szabadságot, melyet azonban elfajulása következtében újabban ipartestületek életbeléptetésével korlátozni voltak kénytelen. — Napjainkban a kézi ipar helyzete a gyáripar fejlődése következtében lett válságossá.

Legújában a kormány számos törvény útján, tanműhelyek és ipariskolák felállítása, gépek és szerszámok kiosztása által törekszik fejleszteni mind a házi, mind a kisipart. A kormányt ebbeli törekvéseiben az iparkamarák és ipartestületek támogatják. Iparosaink jelenleg 133 iparágat folytatnak.

A *vándor-ipar* leginkább a felvidéki vármegyékben van még elterjedve, melyeknek tót lakói mint drótosok, gyolcsosok, üvegesek az országot és a külföldet házalva járják be.

A XIX. század meghozta a gyáripar korát, mely a többi iparnemet háttérbe szorította, sőt annak számos ágát egészen tönkre tette. A gyáripar föltételei: szakismeret a vezető és a munkás részéről, tőke és vállalkozási szellem.

Hazánkban csak 1867 után indult a gyáripar nagyobb lendületnek és azóta annak több ága az államtól kapott kedvezmények ótalma alatt felvirágzott; mind a mellett hazai gyár hiányában, sok árucikket még most is külföldről kell hozatnunk. Baj az is, hogy a lakósságnak csak 13·5% -ka (= 2. millió) foglalkozik iparral.

1906-ban összesen 8440 kisebb-nagyobb ipar-üzem volt hazánkban. Kisebb ipartelep, melyben 1—20 munkás dolgozott, volt 6000; 20—1000 munkással dolgozott 2443 gyár, 1000-nél több munkással azonban csak 41 gyártelep. *Nagyipari vállalat* Budapesten van a legtöbb: 374 gyár; ezután Pozsony és Szeged következnek. — A gyárak nagyobb fele élelmezési cikkek előállításával foglalkozik. Így a malmok (köztük 500 gőzmalom, az összes malmok száma 20,000); továbbá a 21 cukorgyár, a 69,000 szeszgyár és szeszfőzde és a 90 sörfőzde.

Emelkedőben van még gép-, vas-, téglá-iparunk és kőedény (agyag) iparunk; szintűgy 21 dohánygyárunk. Üvegiparunk (30 gyár) ellenben hanyatlik. Papirgyáraink küszködnek. Leggyöngébben állunk a szövő- és fonóipar terén. Finomabb posztó, szövet, bőr és kész ruhákért ma is sok millió korona vándorol a külföldi gyárosok zsebébe.

Kereskedelem.

Még nem is oly régen hazánk csakis nyers terményeket és élő állatokat vitt ki külföldre. Jelenleg azonban azoktól eltekintve, néhány iparcikkünk is talál már künn vevőkre, ámbár másrészt, mint láttuk, ipar és gyári cikkekben mi szorulunk a külföld áruira és bevitelére.

Főbb kiviteli áruinemeink: gabona (első sorban búza), továbbá liszt, szarvasmarha, ló és sertés; cukor, bor, vasérc, szén, hordó, donga és épületfa. A *bevétel* főbb áruinemei: gyarmatarúk (kávé, rizs), szövetek, ruhák és bőrök; bor (különösen Olaszországból), sör és friss gyümölcs; olaj, kőszén, nem nemes fémek, vasárúk, gépek; műtárgyak, műszerek, papír, könyvek, kották.

Dacára annak, hogy áruforgalmunk úgy mennyiségére, mint értékére 1867 óta átlag emelkedett, kereskedelmi mérlegünk 1899-ig passzív volt; vagyis a behozatal értéke meghaladta a kivitel értékét. 1899-ben ugyan aktívvá vált kereskedésünk, de azóta a bevétel értéke a kivitel értékét újra felülmulja. (1906-iki bevétel értéke: 1.468 millió korona; a kivitelé csak 1.444.). Még elszomorítóbb, hogy kereskedelmi mérlegünk Ausztriával szemben 85 millió koronával passzív.

Gyártmányokban a szomszédos *Ausztriából* legnagyobb a behozatal, nyerstermény dolgában pedig Szerbiából és Romániából.

Hazánk és Ausztria egységes vám- és kereskedelmi terület képez; eszerint a magyar-osztrák határon nem szednek vámot. Más államokkal való határon azonban Magyarország és Ausztria kereskedőinek minden árucikk után a vámszerződésekben megállapított vámot kell fizetniök.

Az ipar és a kereskedelmi érdekek előmozdítására 342 *ipáregyesület* és 20 *kereskedelmi kamara* működik. Ezek az iparosok és kereskedők óhajait és panaszait tolmácsolják a kormánynak és ipari meg kereskedelmi ügyekben véleményeiket elmondják.

A kereskedés hazánkban 556,000 embert táplál. (Fölötte csekély százalék.).

Pénz és hitel.

A gazdaság, az ipar és a kereskedelem nélkülözhetetlen támaszai és közegei a különböző pénzügyintézetek, mint a bankok, hitel-intézetek és szövetkezetek, melyek törvényszabta kamattal hitelt nyújtanak gazdáknak, iparosoknak és kereskedőknek. Míg 1848-ban az összes pénzügyintézetek száma 42 volt, ma meghaladja a 4500-at. A közel 500 bank között legfontosabb az orsztrák-magyar *bank*, mely az államnak tett szolgálatait fejében azt a kiváltságot élvezzi, hogy utalványait mindenki készpénz helyett köteles elfogadni. Ide sorozhatók még a *takarékpénztárak* (824), melyeknek alapítását különösen Széchenyi István sürgette, hogy nemzetét takarékosagra szoktassa. Az összes pénzügyintézetekben elhelyezett takarékbetétek meghaladják a 2·4 milliárd koronát.

Pénzürtékünk 1900 január 1-je óta a koronaérték.

Közlekedés.

Hazánkban a 30-as évek végén vette kezdetét a *vasút-építés*. 1840-ben nyílt meg az első — lóvonatú — vonal Pozsony és Szent-György között, míg az első gőzerőtől hajtott mozdony a Pest és Vác (1846), tov. Pest és Szolnok és Pozsony és Bécs között épült vonalon közlekedett. Az 1848. évi magyar minisztérium, Széchenyi indítványára, Budapestről mint középpontból kiindulva, az ország minden részére tervezett vasúti összeköttetéseket, így Fiume felé is, de a beállott háborús események e reformok keresztülvitelét megghiúsították. Az abszolutizmus és provizorium keveset tett ugyan a vasút-építés terén, (bár a Pozsony—Pest—Szeged közötti fővonalat kiépítette); de megengedte, hogy magán- (részvény-) társulatok vasutakat építsenek, mely társulatok között a csász. kir. osztrák (-magyar) államvasút-társaság, a Déli vasúttársaság és a Tiszavidéki vasúttársaság vállalták magukra a jövedelmezőbb avagy fontosabb vonalak megépítését. A kiegyezés után megalakult magyar kormányokra súlyos feladat várt; gondoskodniok kellett az államvasúti hálózat kiegészítéséről és a félben maradt vonalak kiépítéséről. Mivel pedig a fiatal, pénzügyi küzdő magyar állam önerejéből nem győzte e roppant munkát végezni, annak java részét magánvállalkozókra kellett bízni, akik csak az állam jótállása mellett vállalkoztak feladatukra. Az ily módon létesült «garantírozott» vasutak nagy kamatbiztosítással terhelték háztartásunkat. Elvégül pedig az állam mégis kényszerítve látta magát a fontosabb vasutakat nagy pénzügyáldozatok árán megvenni, vagyis államosítani. Így tett a keleti, a tiszavidéki és (Baross alatt) az osztrák-magyar államvasút vonalaival. Elvégre a Kassa—oderbergi és a Déli

vasút kivételével az összes fontosabb vasúti vonalak az állam tulajdonába jutottak. Ezenkívül pedig új fontos vonalak létesültek, így a Budapest—Zimony közötti vonal, mely hazánkat Konstantinápolyval és a Kelettel hozta összeköttetésbe.

A 70-es évek vége meghozta a *helyi érdekű vasutak* körét. Ezek olcsóbb vasutak, melyek hazánknak különösen azon részein épültek, amelyek jó kőutakban hiányt szenvednek.

A vasúti hálózat fokozatos kiépítését mutatják a következő számok:

1846-ban vasutaink hossza volt	— — —	35 km.
1867-ben	“ “ “	2,160 “
1907 közepén pedig	— — —	19,175 “

Vasutainkon 1905-ben 86 millió személy utazott, míg a teherforgalom 51 millió tonnát tett ki.

Rosszabbul állunk a hajózás terén. Folyóink és csatornáinknak hajózható hossza ugyan 4971 km., de rendszeres gőzhajózást csak a Dunán, a Tiszán (Titeltől Tokajig), a Száván Mitrovicáig, a Dráván Eszékig, a Temesen Pancsováig, a Bégán Temesvárig és a Balatonon találunk. Többi folyónk nem igen bírja a hajót. A Morván, a Vágon, a Maroson és Kőrösön mindemellett újabban is kísérletet tettek kisebb gőzhajókkal. A Ferenc-csatornán mostanában lovakat használnak vontatásra. A régóta vajudó Duna és Tisza között létesítendő második csatorna (Budapest—Szolnok) a megvalósulás stádiumába lépett. A hajózási forgalom főrészt a cs. és kir. Duna-gőzhajózási társaság (140 gőzhajó) és a Magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársulat hajói eszközlik.

Tengeri hajóforgalmunk. A magyar illetőségű kereskedelmi hajóraj kitett (1905.) 95 gőzöst és 382 vitorlášhajót. Tengeri forgalmunk főközvetítője az államis egélyben részesülő *Adria* részvénytársulat, középpontja pedig Fiume. Tengerpartunk kikötő-városaiban évente 60,000 gőzös és vitorlášhajó fordul meg, körülbelül 7·5 millió mm. árú forgalommal. Az «Adria» hajói (33 gőzös) Olaszországba, Tuniszba, Spanyolországba, Angliába, sőt újabban Braziliába is viszik árúinkat; mindamellert ez idő szerint az Adria-társulat forgalma a trieszti Lloyd-társulat forgalmának még jóval mögötte áll. Az «Adria»-n kívül még az Ungaro-Croata társulat 32 gőzöse jön tekintetbe.

Közútaink hálózata jelenleg 92,400 km (ebből 9600 állami országút, a többi megyei, községi és városi út). A hegyes vidékeken épült országutak közül van néhány remek műút, (pl. a Carolina és Ludovica műutak a Karszton); az alföldi utak ellenben alkalmas, olcsó építő-anyag hiányában többnyire gyarlók. Újabban (1899 óta) azonban az Alföldön is több jó kőút épült, így a 300 km. hosszú nagy országút, mely Félegyházáról Szentesen át Nagyváradra vezet.

Pósta. Hazánkban az első rendszeres póstai közlekedést a *Thurn-Taxis* család létesítette, Bécs és Pozsony között 1526 után. Később a *Paar* család vette át a pósta kiváltságos vezetését. A szatmári béke után III. Károly állami monopóliumnak jelentette ki a levélszállítást és a magyar és erdélyi póstákat a bécsi udvari póstának helyezte alája. Mária Terézia rendes kocsipóstajáratot létesített és pénzeslevelek meg csomagok szállítását is lehetségessé tette; I. Ferenc alatt az éjjel-nappal közlekedő gyors-kocsik léptek életbe. Midőn azután a gőzhajózás, majd a vasúti vonalak megnyitak, egyszerre megszaporodott a póstai forgalom és a díjazás is olcsóbb lett.

Jelenleg közel 5300 pósta- és 3800 táviróhivatalunk van. A póstaküldemények száma meghaladta 1906-ban a 741 milliót, a táviratok száma pedig a 10 milliót.

Még gyorsabban közli a híreket a *távbeszélő (telefon)*, mely nemcsak főbb városaink egyes részeit, hanem e városokat a fővárossal, emezt pedig a külföldi nagy városokkal köti össze. Ma már Budapest lakója Bécs, Berlin és London, összesen 126 más város lakóival folytathat beszélgetést.